

מבט על, גיליון 839, 27 ביולי 2016

ניסיון ההפיכה הכושל בטורקיה: דחיפה ליחסי איראן-טורקיה

סימה שיין וגליה לינדנשטראוס

ניסיון ההפיכה בטורקיה עורר לזמן קצר חשש עמוק באיראן, ולכן אין זה מקרה שטהרן מיהרה להתייצב לצדו של ארדואן מספר שעות לאחר תחילת האירועים והייתה הראשונה שהביעה תמיכה בו. איראן וטורקיה חולקות גבול משותף ארוך והיחסים ביניהן ידעו עליות ומורדות בעשורים שחלפו מאז המהפכה האסלאמית באיראן. מתיחות התעוררה בין המדינות מעת לעת עד עלייתו של רג'יפ טאיפ ארדואן ומפלגת הצדק והפיתוח לשלטון, הן על רקע חברותה של טורקיה בנאט"ו ויחסיה המיוחדים עם ארצות הברית – "השטן הגדול" בעיני המשטר האיראני – והן על רקע היחסים המיוחדים בין טורקיה לישראל ושיתוף הפעולה הצבאי ההדוק שהתקיים בין שתי המדינות. השיפור ההדרגתי שהחל עם עלייתו של ארדואן לשלטון תרם לפריחת הסחר בין איראן לטורקיה, במיוחד בשנים שהחריפו הסנקציות שהטיל המערב על איראן בגין תכניתה הגרעינית. בשנים אלו הייתה טורקיה חיונית ביותר עבור איראן, שהשתמשה בגבול המשותף כדי לעקוף את הסנקציות. במסגרת העסקאות הידועות, המכונות "זהב תמורת נפט", איראן הצליחה להמיר את הלירות הטורקיות ששולמו עבור הגז והנפט שטורקיה רכשה (ולא יכלה לשלם בדולרים), בזהב שנרכש בטורקיה והועבר לאיראן. בדרך זו סייעה, למעשה, המערכת הבנקאית הטורקית לאיראן לעקוף את המגבלות שהוטלו עליה בשימוש במערכת הבנקאות העולמית ובמנגנון הסליקה של ה-Swift.

זאת ועוד, ב-2010 היו טורקיה וארדואן אישית שותפים לברזיל בניסיון לגבש הצעה בתחום הגרעיני, שעשויה הייתה לבלום החרפה של הסנקציות. במסגרת זו הציעה טורקיה לאחסן בשטחה כמחצית מהחומר המועשר לרמה נמוכה באיראן, ובתמורה, במהלך כשנה, הייתה המערכת הבינלאומית אמורה לספק את צרכיה של איראן בחומר מועשר לרמה בינונית לצרכים רפואיים. העסקה אמנם כשלה, אבל הצעתה של טורקיה לתווך גם בתחום הגרעיני תרמה להתקרבות נוספת ביחסי איראן וטורקיה. בד בבד, עם ההחרפה ביחסים בין טורקיה לישראל והתבססות שלטון ארדואן, המשיכה והעמיקה מערכת היחסים הכלכלית, המדינית והמודיעינית בין טורקיה לאיראן.

ואולם, בשנים האחרונות בהקשר מלחמת האזרחים המתנהלת בסוריה, איראן וטורקיה נמצאות משני צדי המתרס. איראן רואה את המשך שלטונו של בשאר אל-אסד כהכרחי לקידום מדיניותה ולביצור מעמדה האזורי, ועל כן התגייסה, בצרוף כוחות חזבאללה, לצדו של צבא סוריה; טורקיה מצדה בתחילה דרשה מאסד לנהל דיאלוג עם המורדים, ולאחר כישלון מאמצי השכנוע שלה העמידה דרישה חד-משמעית להסתלקותו של אסד ואפשרה למעשה מעבר חופשי של זרם לוחמי הגיהאד לסוריה. לחלקם אף סייעה באמצעי לחימה. במרץ 2015 ביקר ארדואן בחריפות את המדיניות האיראנית בתימן ובעיראק והאשים את איראן בכוונות להשתלט על האזור. למרות חילוקי הדעות המהותיים בסוגיה הסורית, שלעיתים אף הגיעו למתקפה איראנית בוטה על ארדואן אישית, בתחום הכלכלי נמשכו יחסי הסחר, יחסית ללא הפרעה. באחרונה אף שוחחו ביניהם הנשיאים, ארדואן וחסן רוחאני, והביעו עניין הדדי בהרחבת היקף הסחר בין המדינות, העומד כיום על כ-10 מיליארד דולר, להיקף של כ-30 מיליארד דולר. אמירה זו משקפת אינטרס ברור של שתי המדינות השכנות, שרואות פוטנציאל התפתחות גדול בעקבות הסרת הסנקציות מעל איראן. זאת, אף שלמעשה הסרת הסנקציות הפחיתה מהתלות האיראנית ביחסים הכלכליים עם טורקיה. היקף הסחר הנוכחי בין המדינות מבטא ירידה חדה מהרמה שאלה הגיע ב-2012 – 22 מיליארד דולר (סכום ששיקף את השיא בעסקאות "זהב תמורת נפט" באותה תקופה).

ניסיון ההפיכה בטורקיה הציב בפני איראן את האפשרות המדאיגה שבמדינה שכנה, גדולה וחשובה עברה, יתפתחו מאבקים אלימים פנימיים שאולי ינוצלו על ידי הכורדים, ויקרינו גם על המיעוטים האתניים באיראן – ובכלל זה גם על הכורדים שם. החשש מפני נפילתו של משטר אסלאמי, גם אם סוני, נתפסה בטהראן כתקדים מסוכן עבור המשטר האיראני. משטר זה צופה בחשש גובר באפשרות להתקוממות פנימית, בעיקר על רקע התדהמה שלו ממחאת הציבור האיראני נגד מה שנתפס

על ידו כזיוף תוצאות הבחירות לנשיאות שנערכו ב-2009. מאז ממשיך המשטר האיראני לרדוף אחר כל מי שנחשב כתומך בדרישות הציבור, כפי שבוטאו במהלך הפגנות בעת ההיא, וכן שומר את מנהיגי המחאה, מיר-חוסין מוסאוי ומהדי כרובי, במעצר בית.

על הרקע הזה מעניינים במיוחד מאפייניה של התגובה האיראנית לניסיון ההפיכה בטורקיה; ראשית, האיראנים הדגישו את תמיכתם במשטר הקיים והנבחר של ארדואן ומיהרו לייצר את ההשוואה בינו לבין המשטר הסורי ה"נבחר" של בשאר אל-אסד, כבסיס לדרישתם להמשך שלטונו ולקיומן בהמשך של בחירות (בהנחה ברורה שהמשטר הסורי ידע להבטיח את המשך שליטתו גם על פי תוצאות הבחירות). זאת, תוך הסתמכות על רמזים שהגיעו בימים שקדמו לניסיון ההפיכה, כי אפשר שיחול שינוי בעמדת אנקרה בכל הקשור לדרישתה לסילוקו של אסד, וכן במידה רבה מתוך חוסר הבנה של עד כמה השוואה זו לא תתקבל בברכה באנקרה. בנוסף, כבר בהודעת הגיוני הראשונה לניסיון ההפיכה רמזה איראן לאפשרות של מעורבות חיצונית באירועים, במשתמע, בניסיון ליצר מתיחות בין טורקיה למערב בכלל ולאמצות הברית בפרט. קישור זה למעורבות זרה תואם את ההאשמות האיראניות, הנשמעות מזה זמן, שאמצות הברית מנסה להתערב בענייניה הפנימיים של איראן וכי עתה זו הזדמנות עבור האיראנים לנצל את הספקות באנקרה, כדי לצמצם אולי את חופש הפעולה של מטוסי ארצות הברית היוצאים מבסיס אינג'רליק לפעילות בסוריה.

התפתחויות אלה מתרחשות על רקע שינויים שאירעו במדיניות החוץ הטורקית עוד לפני ניסיון ההפיכה, שבמסגרתם בין היתר נפתר המשבר עם ישראל. לדברי בכירים ישראלים וטורקים, מהלך ההתקרבות בין המדינות לא יפגע בשל ניסיון ההפיכה. במקביל שופרו גם היחסים בין טורקיה לרוסיה, לאחר המשבר החריף שנוצר בין המדינות בעקבות הפלת המטוס הרוסי על ידי טורקיה בנובמבר 2015. התפתחויות אלה, לצד ההתקרבות שחלה בשנתיים האחרונות בין טורקיה לערב הסעודית, וכן המשך המאבק של הגורמים שנתמכים על ידי טורקיה וערב הסעודית נגד משטרו של אסד, היו מקור לדאגה בטהראן. השינוי ביחסים בין טורקיה לרוסיה, ובהקשר זה גם ההבנה כי טורקיה עשויה להתגמש בשאלת המשך שלטונו של אסד בתמורה לבלימת ההתקדמות הכורדית בסוריה, חשוב לאיראן הן לגופו של המשבר בסוריה והן בהקשר המאבק שהיא מנהלת מול ערב הסעודית על השפעה באזור.

ואכן, התפתחויות במישור האיראני-טורקי חורגות מההקשר הבילטרלי. בין היתר, יש לצפות שערב הסעודית לא תוותר בנקל על מערכת היחסים הקרובה עם טורקיה שאותה פיתחה מאז עלייתו לשלטון של המלך סלמן בן עבד אל-עזיז בינואר 2015. ביטוי לרצון של ערב הסעודית בהמשך היחסים החמים עם אנקרה ניתן היה לראות בהיענות הסעודית המידית לדרישה הטורקית לעצור בנמל התעופה את הנספח הצבאי הטורקי בכווית, בחשד למעורבות בניסיון ההפיכה הכושל.

איראן מצידה חותרת לנצל את הצורך של המשטר בטורקיה להציג הישגים במדיניותו האזורית, כמו גם את הצורך הטורקי בהתמקדות בזירה הפנימית, כדי לקדם את האינטרסים שלה באזור ובה בעת לחזק את היחסים הבילטרליים עם טורקיה. עם זאת, יהיה על המדינות לפתור מחלוקות התלויות ועומדות ביניהן, למשל באשר למחיר הגז הטבעי שגבתה איראן מטורקיה בשנים 2011 – 2015, וכן ביחס למחיר שתגבה איראן בעסקאות עתידיות. הבוררות הבינלאומית פסקה לטובת טורקיה בנושא גביית היתר האיראנית, אך פסק הבוררות עדיין שנוי במחלוקת בין המדינות.

השלכותיו המגוונות של ניסיון ההפיכה שכשל בטורקיה מצטרף לשורה ארוכה של שינויים, שפקדו את האזור בשנים האחרונות – חלקם כבר התרחשו ונוספים עשויים להיות מואצים. נגזרותיו צפויות להיות בעלות משמעות למארג הכוחות בזירה האזורית, ובפרט למאזן הכוחות בין המחנה הסוני, שערב הסעודית מנסה לגבש, לבין המחנה השיעי, בהובלת איראן. בהקשר זה, להתפתחויות בזירה הסורית, על רקע ההסכמות לשיתוף פעולה בין ארצות הברית לרוסיה, כמו גם האפשרות לריכוך עמדות של טורקיה לגבי המאבק בשלטון אסד, עשויות להשפיע גם על האינטרסים של ישראל בהקשר האיראני הכולל, ובכלל זה בזירה הסורית. שם עשויה הצלחה איראנית-רוסית להבטיח את המשך שלטונו של בשאר אסד, לאפשר לאיראן לבסס אחיזה קבועה בסוריה ובכך לייצר גבול נוסף על זה שבלבנון, עם ישראל. התפתחויות אלו מחייבות הידוק הדיאלוג הישראלי-אמריקאי בסוגיה, בעיקר נוכח שיתוף הפעולה המתפתח בין ארצות הברית לרוסיה בהקשר לזירה הסורית.